

Gijs IJlander. *Een fabelachtig uitzicht*. Veen

Sommige literatuur maakt van lezen onwillekeurig een soort hoger puzzelen. „Gewoon" lezen is niet meer voldoende. Wie zich daar toch toe beperkt, zal achteraf waarschijnlijk moeten constateren van het boek in kwestie niet veel te hebben begrepen. Er resten dan twee mogelijkheden: je kunt het boek in de hoek smijten of je kunt opnieuw beginnen, in de hoop de oplossing alsnog te vinden. En als er géén oplossing blijkt te bestaan (wat vaak het geval zal zijn), kun je proberen waardering op te brengen voor de ontregeling en ondermijning der zekerheden die het boek tracht teweeg te brengen.

Dat laatste moet niet moeilijk zijn, gezien de frequentie van ontregeling en ondermijning in de moderne literatuur. Een groter probleem lijkt het vinden van zekerheden te zijn die nog voor zo'n behandeling in aanmerking kunnen komen. Gelukkig houdt dat probleem op te bestaan zodra je een stap buiten de literatuur zet. Binnen de literatuur zijn ontregeling en ondermijning echter tot de standaardprocedures gaan behoren, en de boeken die zich erin specialiseren kunnen inmiddels worden beschouwd als een apart genre met eigen regels en conventies. Van echte ontregeling en ondermijning zal daardoor geen sprake meer zijn, maar dat maakt het genre nog niet waardeloos: wie genoeg heeft van de simpele „werkelijkheid" van het dagelijkse leven en van het literaire realisme, kan hier terecht voor de elders ontbrekende raadsels en mysterieën.

Tot dit genre behoort ook *Een fabelachtig uitzicht*, de tweede roman van Gijs IJlander. Op het eerste gezicht ziet het boek er overigens „gewoon" uit: met name ontbreekt de welhaast verplichte fragmentarische vorm met zijn vele witregels. De enige aanwijzing dat het hier toch om een ongewoon boek gaat, bestaat uit de aanwezigheid van een „appendix", waarin de lezer enkele nuttige wenken worden verschaft voor het prepareren en opzetten van dieren. Wat heeft dat met literatuur te maken, zal men zich afvragen.

Met literatuur heeft het inderdaad niet veel te maken, maar wel met dit bizarre boek, waarin over het prepareren en opzetten van dieren nog veel meer bruikbare informatie is te vinden. Dat is geen wonder, want degene die het boek vertelt is zelf een opgezet dier, een eekhoorn, naar geleidelijk aan duidelijk wordt. Tegen die tijd zal niemand *Een fabelachtig uitzicht* nog verslijten voor een „gewoon" boek, maar is elke gewillige lezer druk in de weer met het oplossen van de puzzel die hem door IJlander wordt opgegeven.

De eekhoorn die optreedt als verteller staat aan het begin van het boek in de kast bij Ernst Zaalman, een „briljant" vertaalexpert die het prepareren en opzetten van dieren tot hobby heeft. Een „fascinerende", maar ook een „macabere" hobby, vindt zijn bezoek, waarvan de opmerkingen door de eekhoorn zorgvuldig worden geregistreerd. In de loop van het boek blijkt het vooral een gevaarlijke hobby te zijn, want de grens tussen Zaalman en zijn opgezette eekhoorn kan op den duur steeds moeilijker worden getrokken. Wie is wie? Projecteert Zaalman zijn bewustzijn op de eekhoorn, die zijn betere, hogere ik moet vertegenwoordigen? Lijdt hij aan een vorm van schizofrenie, net zoals de verteller van IJlanders vorige roman *De kapper*?

Omdat Zaalman op een gegeven moment in een soort inrichting belandt, meende ik aanvankelijk het relaas van een krankzinnige te hebben lezen. Iemand die zich volledig heeft geïdentificeerd met een door hem opgezette eekhoorn en die achteraf vanuit dat even originele als gestoorde perspectief over zijn spaak gelopen leven vertelt.

Toch geloof ik uiteindelijk niet dat *Een fabelachtig uitzicht* op deze manier moet worden opgevat. Het is waarschijnlijk beter de titel serieus te nemen. Het uitzicht dat de lezer wordt geboden is in zoverre „fabelachtig” dat sprekende en denkende dieren, zelfs als ze opgezet zijn, er tot de mogelijkheden behoren. IJlander heeft eenvoudigweg zijn fantasie de vrije loop gelaten. Maar de fabel krijgt wèl een zeer herkenbare dimensie, omdat door de eekhoorn aan het prepareren en opzetten van dieren enkele klassieke filosofische en literaire kwesties worden verbonden.

Het gaat dan om de dualiteit van lichaam en geest, vorm en inhoud, binnen en buiten, theorie en praktijk. Tegenover deze dualiteit staat de „integriteit”, en in het streven daarnaar sneuvelt, als ik het goed begrepen heb, Zaalman's geestelijke gezondheid. Als vertaalexpert zoekt hij naar „het onmogelijke: een volledige overeenstemming tussen theorie en praktijk”. Als hem dit niet lukt, komt zijn (wetenschappelijke) „integriteit” in gevaar; gedreven door ambitie zou hij zich hebben verkocht aan een commercieel „Buro”, dat slechts pragmatische doelen nastreeft zonder zich om wetenschappelijke eisen te bekommeren.

Door de eekhoorn, die de neergang van zijn schepper met bezorgdheid gadeslaat, wordt steeds gewezen op de veel méér belovende mogelijkheden die het prepareren biedt en op „het leven van de zuivere geest” waartoe mens en dier in geprepareerde en opgezette staat geroepen zijn. Ook van de beperkingen van ruimte en tijd zou men dan voorgoed zijn verlost; in het prepareren en opzetten ziet hij zelfs *de* oplossing voor het probleem van de „vergankelijkheid”.

Zaalman weet echter niet aan de „dualiteit” te ontsnappen. De verhouding met collega Helga Blok (in wie hij zichzelf „helemaal” kan zien, „het totaalbeeld waar hij zo verwoed naar zoekt”) mislukt, de wetenschappelijke afgang blijkt niet meer te stuiten, en in de inrichting (die ook luguber als „verdwinhuis” wordt aangeduid) zou bij hem „een uit elkaar vallende persoonlijkheid” zijn geconstateerd. Het eindigt allemaal met zelfmoord, terwijl anderen zijn ideeën exploiteren en de eekhoorn met gebroken rug naar de vensterbank van Helga's kamer op het „Buro” verhuist.

Wat er precies aan de hand is, kom je bij stukjes en beetjes te weten. En dan nog blijft het de vraag of alles klopt. Want wat er wordt verteld, blijkt geregeld voor meer dan één interpretatie vatbaar te zijn. Bovendien is de eekhoorn behept met een *one track mind*, die alles in de richting van het prepareren en opzetten duwt. Af en toe is wel wat decodering vereist om te snappen waar hij het over heeft, en helemaal zeker weet je het nooit.

Vergeleken met *De kapper*, waarin de oplossing naar mijn smaak te eenduidig uitpakte, is dit nieuwe boek beslist een verbetering. Daar staat tegenover dat *Een fabelachtig uitzicht*, vanwege de nogal wijdlopijge verteltrant, minder spannend is geworden dan zijn voorganger. De personages zijn voorts opnieuw erg vaag. Of het nu gaat om Zaalman, Helga of een van de vrienden en collega's uit hun omgeving: niemand komt

op papier tot leven. Wat de eekhoorn beschrijvend, interpreterend en speculerend ten tonele voert, blijft een schimmenspel. Maar iets anders valt van een opgezet dier misschien ook niet te verwachten.

De enige die een duidelijk gezicht krijgt, is de eekhoorn zelf. En dat komt door zijn toon, waaraan IJlander een overtuigende identiteit heeft weten te geven: nieuwsgierig, eigenwijs en vaak op een terloopse manier zeer grappig. Zo reageert hij bijvoorbeeld op een bedscène van Zaalman en Helga, die zich tot zijn spijt aan zijn blik heeft onttrokken: „Ik had liever gezien dat ze op de tafel hadden gevreeën, daarna alles opgeruimd, licht uit en naar bed. Dan was niet alleen alles weer schoon geweest maar had ik ook precies kunnen zien wat mensen met elkaar doen. Je hoort er altijd veel over, maar ik had het wel eens willen zien. Zelf heb ik op dat gebied een beperkte ervaring: dieren doen het maar weinig, en als ze het doen, dan zo vlug mogelijk. De paring is een kwetsbaar moment. Mensen echter schijnen er heel lang over te doen en zelfs allerlei manieren te bedenken om een paring te vertragen, zo lang mogelijk te laten duren. Vreemd is dat.”

Of ik voor de puzzel van *Een fabelachtig uitzicht* de juiste oplossing heb gevonden, daar ben ik niet helemaal zeker van, maar ik weet w`el zeker dat ik nog nooit met zo'n merkwaardige en (ondanks zijn wijdlopigheid) onderhoudende eekhoorn heb kennism gemaakt.

(*de Volkskrant*, 20-4-1990)